АСОСИЙ ТЕРМИНОЛОГИК ТУШУНЧАЛАР

Клара Худжаяровна АВИЛОВА
катта ўқитувчи
Тошкент Тиббиёт Академияси
Тошкент,Ўзбекистон
avilovaklara1960@gmail.com

Аннотация

Бу мақолада атамаларнинг мураккаб ва кўп қиррали табиати, унинг таърифи ва термин сўзининг пайдо бўлиш тарихи ҳамда терминларнинг турларига алоҳида тўхталинади.

Таянч сўзлар: тилшунослик, терминология, атамалар, прототерминлар, предтерминлар, номенклатура, терминоидлар, профессионализм, тиббий атамашунослик, детерминологизация.

ОСНОВНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ

Клара Худжаяровна АВИЛОВА
Старший преподаватель
Ташкентская Медицинская Академия
Ташкент,Узбекистан
avilovaklara1960@gmail.com

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется сложному и многогранному характеру терминов, пределению и истории происхождения понятия «термин», а также видам терминов.

Ключевые слова: языкознание, терминология, термины, прототермы, предтермины, номенклатура, терминоиды, профессионализм, медицинская терминология, детерминология.

ХХ аср давомида атамаларнинг мураккаб ва кўп қиррали табиатини ўрганиш мамлакатимизда ҳам, чет элда ҳам (улар орасида Австрия-Германия, Чехия, Канада, Англия, Америка, Полша, Финляндия ва бошқалар) турли тил мактаблари олимлари томонидан олиб борилган кенг кўламли тадқиқотларга олиб келди. Айни пайтда терминология муаммоларига бағишланган кўплаб маҳаллий ва хорижий ишлар мавжуд. Бироқ, шунга қарамай, тадқиқотчилар орасида бир қатор масалалар (атамаларни аниқлаш, атамалар табиати ва статуси, атамалар ва ноатамаларни ажратиш, атамаларга бўлган талаблар ва бошқалар) бўйича қарама қаршиликлар мавжуд.

Маълумки, ҳозирги вақтда 3 000дан ошиқ атама тушунчаси ҳақида қоидалар мавжуд, аммо шунга қарамай, унинг мазмуни тўлиқ аниқланмаган. Атаманинг умумий қабул қилинган таърифи йўқлиги ҳақидаги саволга ҳар хил жавобларни кузатамиз. Бу бир томондан, атамаларнинг назарий асослари ҳали ишлаб чиқилмаганлиги, унинг асосий тушунчалари фарқланмаганлиги ҳамда илмий ва технологик атама нималиги ҳақида умумий фикр йўқлиги билан изоҳланади. Бошқа томондан, адабиётда мавжуд бўлган турли хил таърифлар ҳар доим ҳам аниқланаётган ҳодисанинг моҳиятини тўлиқ акс эттирмайди. Турли фанларнинг вакиллари А.Б.Суперанская, Н.В.Подольская ва Н.В.Васильеваларнинг фикрича, атамалар ўзларининг махсус тушунчалари ва ғоялари билан боғлиқ бўлиб, тенг бўлмаган таркибга эга ва ҳар хил аниқланади [16;11].

Термин сўзнинг пайдо бўлишининг қисқача тарихига мурожаат қилайлик. Қадим замонларда бу сўз (лот. терминус-чегара, охири, тугаш) "чегара қўриқчиси, муқаддас жойнинг қўриқчиси, қўриқланадиган чегара ичидаги ҳамма нарсанинг қўриқчиси, маданият чегараси" деган маънони англатади. Юнон тилида термин сўзига опос сўзи мос келади, яъни соқол, чегара деган маънони англатади. Хусусан, терминнинг фалсафий маъносининг келиб чиқиши Аристотелга бориб тақалади. У атамаларга алоҳида оғзаки бирликлар сифатида эътибор қаратган ва кўплаб фанларга яъни тиббиёт, илоҳиёт, фалсафа ва бошқаларга атама тушунчасини киритганлардан бири эди [4;9].

Бугунги кунда атаманинг энг кенг тарқалган таърифлари қуйидагилар:

1. эмпирик ёки мавҳум объектларни ифодаловчи сўз ёки сўз бирикмаси, унинг мазмуни илмий назария доирасида аниқланади;

2. расмий равишда қабул қилинган ва қонунлаштирилган илм-фан, технология ва санъатда қандайдир тушунчани ифодаловчи сўз (ёки сўз бирикмаси);

3. табиий тилнинг энг информацион бирлиги, илмий тушунча ҳақида аниқ маълумот берувчи.

4.илмий ёки касбий соҳа тушунчаси.

Сўзнинг сўз билан нисбати ҳақида савол туғилади. Сўзнинг асосий белгилари қуйидагича ифодаланиши мумкин: бутун шаклланиш, идиоматиклик, лексик ва тизимли таркибнинг барқарорлиги. Бундан ташқари, лексик даражадаги бир бирлик сифатида, сўз ўзининг ноёб функцияси билан белгиланади – номинация воситаси бўлиши керак, чунки сўзлар, биринчи навбатда, ҳақиқатнинг турли ҳодисалари номлари сифатида мавжуд бўлиб, уларнинг маънолари бу ҳодисаларнинг умумлаштирилган тасвирлари ҳақида маълумот беради. Бу белгилар атама учун ҳам хосдир. Бироқ, терминда номинатив функция нафақат воқеликнинг турли ҳодисаларини аташ билан эмас, балки махсус тушунчаларни ифодалаш билан ҳам амалга оширилади.

Т.А.Трафименкованинг фикрига кўра, ҳар бир оғзаки майдон бошқа юқори даражадаги майдонга киритилиши мумкин. Бу терминологик майдон учун ҳам амал қилади, чунки атамалар анъанавий равишда тушунилган семантик майдонни эмас, балки объектив гуруҳларни, концептуал майдонларни ҳосил қилади, яъни тилда нафақат умумий маънога эга, балки объектив соҳанинг умумийлигига эга бўлган сўз бирикмалари ҳам мавжуд.

Атама фақат терминологик майдон ичида асосий хусусиятларга эга, аммо унинг ташқарисида ўз дефинитив ва тизимли хусусиятларини йўқотади [19; 7].

Муаммо бўйича бир неча таҳлил қилинган назарий манбалар асосида атаманинг асосий талабларини ажратамиз: 1) нисбатан аниқлик; 2) номинативлик; 3) қисқартириш; 4) максимал аниқлик; 5) умумий эътироф; 6) бир тизим ичида бошқа терминлар билан мослашиш; 7) контекстуал барқарорлик; 8) услубий бетарафлик; 9) махсус тилга тегишлилик; 10) деривативлик; 11) интернационал; 12) соҳанинг замонавий ҳолатига мувофиқлиги; 13) мотивация; 14) тизимлилик.

Бироқ, бизнинг фикримизча, ушбу талаблар идеал ва фақат "замонавий" терминларга тақдим этилиши мумкин. Бир томондан, бу

талаблар терминологик ва нотерминологик лексикалар ўртасидаги чегарани аниқлаш учун зарур. Бироқ, дунёдаги ҳеч бир тил унинг терминларига қўйиладиган талабларни қондира олмайди. Бу, биринчи навбатда, махсус тил, умуман олганда, муайян қоидалар ва қонунларга бўйсуниш нуқтаи назаридан идеал эмас, чунки у тилнинг энг фаол ривожланаётган қатлами ҳисобланади. Ҳар қандай атамашунослик тизимида доимий ҳаракат ва унинг таркиби ва таркибий қисмларида ўзгариш мавжуд – баъзи атамалар пайдо бўлади, бошқалари фойдаланишдан чиқади ёки ўрнини янада қулай шакллар билан алмаштиради. Шунинг учун, баъзи талаблар бир атамалар тизимига нисбатан жуда зиддиятли ёки қисман қўлланилиши табиийдир.

Атамани аниқлашда тилшунослик фани терминологиянинг лингвистик хусусиятларини аниқлаш ва таърифлашга интилади – шунинг учун қайси лексик бирликлар атамалар деб ҳисобланиши мумкинлиги ҳақида савол туғилади. Классик позиция О.С.Ахманова томонидан ифодаланади, у терминологик бирликнинг асосий белгиси унинг субстантив хусусиятидир деб ҳисоблайди [2;11].

Бу жуда кенг тарқалган фикр, инсониятнинг когнитив фаолияти ҳар доим ҳақиқат объектларини номлаш орқали ўтган ва ўтади, уларнинг ўзига хос хусусиятларини луғавий таърифлар ёрдамида аниқлайди. Шу сабабли, Европа тилларида отларнинг тизими жуда ривожланган, феъллардан отларни шакллантириш учун жуда чексиз имкониятлар мавжуд ва сифатларнинг асосларидан ташкил топган мавҳум отлар ясалиб, бу тиллар учун атамашунослик рўйхатининг асосий таркиби отлар билан тўлдирилиши мумкин [2; 11]. Шунингдек, Д.С.Лотте фикрича, қуйидаги асосий тушунчалар тоифалари терминлашади: жараёнлар (ҳодисалар), объектлар, хусусиятлар, ўлчов бирликлари, яъни асосан атоқли отлар [10;28].

Кўп сонли атамалар мавжудлиги атаманинг маъносини тушунишга тўсқинлик қилмайди. Кўпгина тилшунослар, ёндашув ва мактабдан қатъи назар, бу атама, биринчи навбатда, профессионал семантик юкни кўтарадиган тилнинг бирлиги эканлигига қўшиладилар. Бироқ, билим

соҳасига қараб, атамалар фақат сўз ёки сўз бирикмалари билан ифодаланиши мумкин. Мисол учун, физика, математика, кимё каби илм-фан соҳалари ўз соҳасида нафақат атамалар, сўзлар ёки атамалар-иборалар, балки атамалар-белгилар, атамалар-рамзлар ва атамалар-формулалар терминологик юкламани ташкил этади. Шундай қилиб, атамалар мавжуд фанларнинг "моҳиятини" белгилайди, уларнинг ҳар бири ўз нуқтаи назаридан атамани тавсифлашга интилади.

Махсус сўз бирикмаларининг турли соҳаларини ўрганиш натижасида атамалар билан бир қаторда умумий хусусиятларга эга бўлган, лекин баъзи фарқларга эга бошқа махсус лексик бирликлар ҳам мавжудлиги аниқланди. Шунинг учун, асосий муаммолардан бири махсус лексик бирликлардан терминларнинг фарқини ажратишдир. Бундай бирликларнинг хилма-хиллиги Г.О.Винокур (1939), Н.П.Кузмин (1970), Л.Скворцов (1972), А.Д.Хаютин (1972), Н.М.Гладкая (1977), В.М.Лейчик (1981), С.В.Гринев (1990, 1993) каби бир қатор олимлар томонидан аниқланган ва таърифланган.

С.В.Гринев терминларга бўлган семантиканинг изчиллиги, ўзига хослиги, тўлиқлиги, тил нормаларига мувофиқлиги, лексик ва расмий қисқартириш, деривацион қобилияти, систематик, умумий қабул, истеъмол, байналминаллик, замонавийлик, мойиллик каби асосий талабларнинг схематик тизимини яратди. Ушбу талаблар асосий турдаги атамаларни тартибга солиш ва ажратишда кенг қўлланилади. Шунга қарамасдан, С.В.Гриневнинг таъкидлашича, айрим терминологияларда ёки алоҳида атамаларда ушбу талаблардан катта ёки кичик фарқлар ҳам бўлиши мумкин. Бу атама сунъий белги эмас, балки махсус концепцияни ифодалашнинг махсус функциясидаги сўз ёки иборадир, чунки терминологияда умумий адабий тилнинг лексикасида бўлгани каби бир хил лексик-семантик жараёнлар содир бўлади [4;5].

Терминологиядан номенклатурани ажратиш керак. Номенклатура (лотин. номенклатура "рўйхат, тартиб") – терминологиядан кўра анча янги категория. Махсус лексик синф сифатида у фақат XVIII асрда пайдо бўлган,

дастлаб фақат табиий фанлар учун қўлланилган. Номенлар ягона тушунчалар номлари, шунингдек, маълум бир масса маҳсулоти бўлиб, бир хил намунада бир неча марта такрорланган [8]. Винокурнинг таъкидлашича, номенклатура деганда, атамашуносликдан фарқли ўлароқ, бутунлай мавҳум ва шартли рамзлар тизимини тушуниш керак, унинг ягона мақсади бу нарсалар билан ишлайдиган назарий фикр эҳтиёжларига бевосита алоқаси бўлмаган нарсаларни белгилаш учун амалий жиҳатдан энг қулай усулларни беришдир [18].

Ҳар бир фаннинг терминологияси ҳисоблаб чиқилади, чунки у ўз тушунчалари тизимини акс эттиради. Номенклатура тушунчалар билан заиф боғланган, у кўпроқ номинативдир. Масалан, С-шаклидаги ва В-шаклидаги қувурлар каби ташқи ўхшашликларга асосланиб, номланган нарсаларнинг моҳиятини акс эттира олмайди. Термин учун терминологик майдон ёки терминологик контекст муҳим аҳамиятга эга. Номенлар контекстдан ташқарида эркин фойдаланилади, чунки номланган нарсаларнинг хусусиятлари илмий ёки маиший алоқа соҳасида фойдаланишда ўзгармайди. Номенклатурадан ташқаридаги номенлар (ҳатто турли тиллардан ҳам) кундалик сўзларга осонлик билан кириб, ўзининг мазмуни ёки объективлигини сақлаб қолади, масалан, капрон (инг. каргон, нем. Каргоп), нейлон (инг. nylon, нем. Nylon), саржа (инг. serge, нем. Serge) букле(инг. ratine. нем.Bukle) деб аталади.

Кўпинча номенклатуралар иқтисодий ишлаб чиқариш соҳасида қўлланилиб, улар маҳсулот маркалари, материаллар, машина моделлари ва бошқаларни номлашда қўлланилади. Номларни ягона тушунчалар номи сифатида аниқлаш бўйича турли фикрлар мавжуд. Мисол учун, Т.Л.Канделаки, О.С.Ахманова. Д.С.Лотте индивидуал тушунчалар номлари номенларга [8; 2; 10] тегишли бўлиши керак, деб ҳисоблашади. В.М.Лейчик фикрича, қарама қарши нуқтаи назарни ифода этади ва ягона тушунчаларни ўз номлари билан белгилаш вазифасини илгари суради [9]. Т.Л.Канделаки

номенларнинг мисоллари сифатида-ягона тушунчалар Меркурий, Урал, ДнепроГЭС ва бошқаларни келтиради [8].

Бизнинг тадқиқотимиз мавзуси тиббиёт атамашунослиги сабабли биз ушбу соҳа номенклатура белгилари мисолларини келтирамиз. М.Н.Чернявскийнинг фикрига кўра, тиббиётда анатомик объектларнинг юнон-лотин белгилари эталон номенлар бўлиб уларни termini technici деб аташади [23;448]

Терминлар ва терминоидларни чегаралаш муаммоси муҳим аҳамиятга эга. Терминоид аниқ чегарага эга бўлмаган ва шунинг учун аниқ таърифларга эга бўлмаган етарлича яхши ва ноаниқ тушунилган тушунчалар учун ишлатиладиган махсус белгидир. Терминоид ва терминнинг фарқи шундаки улар терминологиянинг энг паст даражасида туради. Бу, кўпинча, уларнинг камроқ қайта ишланиши туфайли тушунчалар билан ҳеч қандай алоқаси йўқ ёки кам қайта ишланганлиги билан ифодаланади. В.А.Татаринов терминоидларни ноаниқ мақомга эга бўлган терминга ўхшаш махсус лексик бирликлар деб ҳисоблайди [17;60]. Терминоидлар тушунчалар деб аталсада аниқ маъно контекстуал мустақиллик ва барқарор характер каби терминологик хусусиятларга эга эмас.

Шундай қилиб, замонавий илмий тиббий адабиётларда терминоид реабилитация, хусусан, реабилитация чора-тадбирлари муддати ва жойи ва реабилитация каби тиббий муолажалар қаторига кириши ҳақида доимий мунозаралар бор.

Предтермин этимологик ва морфологик хусусиятлари ҳали маълум бўлмаган ҳолда уларни ўрганишнинг дастлабки босқичларида илмий объектлар ёки ҳодисаларни олган махсус деноменациялардир. Предтерминлар терминларга қўйиладиган талабларга жавоб бермайди. Махсус лексикадаги тавсифловчи иборалар-сифатдош ёки равишдош билан бириккан қўшма сўз бирикмалардир. Предтерминлар вақтинчалик характерга эга, шаклнинг беқарорлиги, қисқартириш ва умуман қабул қилиниш талаблари билан ажралиб туради. Баъзи претерминларда

бетарафлик йўқ. Масалан, рус тилидаги театрга оид лексика "актёрлик қарамлиги", "рол ўйнаш", "вақт ва жой ҳавоси", "абадийликка эришиш истиқболларини қабул қилиш" каби предтерминларни ўз ичига олади.

Тиббий терминологияда предтерминларга топологик (сибирская язва - куйдирги) ёки юзаки визуал белгиларни (мраморная болезнь - мармар касаллиги) ўз ичига олган касалликлар номлари киради. Илмий маълумотлар тўпланганлиги сабабли, предтерминлар кам ишлатиладиган синонимларга айланади ёки илмий фойдаланишдан бутунлай чиқиб кетади, масалан: болезнь студентов - талабалар касаллиги (оғзаки) - мононуклеоз инфекционный - юқумли мононуклеоз (замонавий.).

Прототерминлар илм-фан пайдо бўлишидан олдин пайдо бўлган ва ишлатиладиган махсус лексемлардир ва шунинг учун улар (илм-фаннинг пайдо бўлиши билан юзага келадиган) тушунчани эмас, балки махсус кўринишларни номлайди. Ҳозирги вақтда прототерминлар илмий-назарий асосларни ҳали шакллантирмаган ёки илмий атамалар билан параллел равишда ишлатиладиган "халқ" атамаларида, аммо концептуал тизим билан боғлиқ бўлмаган мавзу майдонларининг лексик бирликлари шаклида мавжуд [5]. Прототерминнинг махсус сўз бирикмаларининг бирлиги сифатида ўзига хослиги шундаки, у махсус соҳада ишлатилади ва махсус ваколатларни билдиради, прототермин аниқ эмас, ҳеч қандай ноқулайлик йўқ, кўпинча умумий рангга эга. Замонавий рус тилида замонавий иқтисодий терминлар тизимида марказий бўлган пошлина - бож, налог - солиқ каби прототерминлар сақланиб қолган.

Прототерминларнинг ўзига хос хусусиятлари аниқланмаганлик, тасодифий белгилар билан рағбатлантирилганлик ва кўпинча махсус этимологик тадқиқотларсиз номлаш сабабини аниқлай олмасликдир. Тиббиёт терминологиясидан мисол сифатида Ўрта аср олими Парацелснинг "тартарик касалликлар" прототерминини келтирамиз. Парацелснинг фикрига кўра, инсон танасида Архей (ҳаётий бошланиши) бўлиши мумкин ва у нормал кимёвий жараёнларни қўллаб қувватламайди ҳамда танадан кераксиз

моддаларни олиб ташлай олмайди: улар тартарусга ўхшаб (тартарус), бочкалардаги шароб тошларига айланади ва тартарик касалликларни келтириб чиқаради.

Прототерминларнинг баъзилари тилларнинг асосий сўз бирикмаларининг бир қисми бўлиб, терминологизация қилинган, яъни, махсус луғатларда ва илмий асарларда ўз ўрнини эгаллаган, мазмунли аниқликка эга бўлган ёки семантик таркибини ўзгартирган ва илмий тушунчалар тизимига киритилган. Мисол учун, ревматизм атамаси Гиппократнинг ҳуморал назариясига тўғри келади, қадимги тиббиётда унинг асосий маъноси "суюқликнинг тугаши" эди. Тиббиётнинг ҳозирги босқичида бу атама А гуруҳ стрептококклари билан этиологик жиҳатдан боғлиқ бўлган юқумли ва аллергик касалликни англатади.

Шундай қилиб, сўзнинг қатъий маъносида атамалар, предтерминлар ва прототерминлар терминологияга тааллуқли эмаслигини таъкидлаш мумкин. Бу лексик бирликлар атама талабларига жавоб бермайди, лекин улар ишлаб чиқариш ва фаннинг барча соҳаларида кенг қўлланилади ва махсус сўз бирикмаларининг ажралмас қисмини ташкил қилади.

Бундан ташқари, терминологияда ҳозирги кунга қадар етарлича аниқ белгиланмаган касбийлик муаммосини кўриб чиқиш керак. Шундай қилиб, баъзи тадқиқотчилар профессионализмни умумий қабул қилинган атамаларнинг вариант бирликлари ёки "умумий атамалар" деб ҳисоблашади ва уларни терминологияга киритадилар, бошқалари эса терминологик тизимдан профессионализмни олиб ташлаш ва уларни алоҳида ёпиқ тизимга ёки бир-бири билан бирлаштирилмаган ҳолда баъзи бир тасвир ва образга эга бўлган бирликларни ажратишни талаб қилади. О.С.Ахманова фикрича, профессионализм бу профессионал гуруҳнинг нутқига хос бўлган сўз ёки ифода [2; 371] .

Ю.М.Скребневнинг таъкидлашича, профессионализм - бу умумий манфаатларга эга бўлган одамлар томонидан маълум бир касбий соҳада қўлланиладиган моносемантик сўзлардир. Профессионализм ва терминлар

ўртасидаги фарқ шундан иборатки, терминлар асосан, илм-фан ва техниканинг турли соҳаларида янги объектлар ва тушунчалар учун ишлатилади, профессионализм яъни касбий терминлар эса мавжуд объектларга, тушунчаларга, объектларга ва воситаларга янги ном беради. Бундай мисоллар кўп тилларда мавжуд:

инглиз тили tin-fish - торпеда (submarine – “сув ости кемаси"), outer "нокаут" (a knock-out blow - "оёқдан зарба берувчи");

рус тилида ляп (газетчиларнинг нутқида матн териш), каструля (физиклар нутқида синхо-фазатрон), баранка (ҳайдовчи нутқида рул)",

немис тилида - Zweisitzer "икки ўринли" (zweisitziges Flugzeug "икки ўринли самолёт"),

француз тилида: Bagnole " колымага "(la vielle voiture"’эски автомобил").

Ю.М.Скребневнинг фикрига кўра, профессионализмнинг пайдо бўлиши расмий атамалар ва умумий сўз бирикмаларига қарши эмфатик норозилик натижасидир [17; 35].

С.П.Хижняк профессионализмни алоҳида турдаги махсус сўз бирикмаларига ажратади ва атамалар ва профессионализм ўртасидаги фарқни асосан функционал ва услубий хусусиятларга кўра ажратади. Касбийлик ўртасидаги асосий фарқ улардан фойдаланишнинг чекланганлиги бўлиб, у норасмий шароитда мутахассисларнинг оғзаки нутқида ишлатилади. Детерминологик сўз бирикмаларидан кам фойдаланиш оғзаки нутқ билан чамбарчас боғлиқ ва бу турдаги лексика ўзининг ҳиссий ранглар ва экспрессив коннотация мавжудлиги билан тавсифланади [22; 29-32].

Рус тилида тиббий атамашуносликда кўплаб профессионаллик мавжуд. Масалан, ҳаракатсиз ётган объект (кўпинча комада ётган бемор); телевизор-рентгеноскопия; ленивий глаз - дангаса кўз - кўз, ғилай кўз ва ҳоказо.

Фалсафий, санъатшунослик, адабиётшунос, тиббий, жисмоний, кимёвий, ишлаб чиқариш-техник ва бошқа кўплаб атамалар ва терминологик ибораларни тез-тез ишлатиш уларни умумий лексик бирликлар – халқаро

лексик бирликларга айлантирди. Бундай атамалар кўпинча турли тилларда учрайди, масалан, аргумент (инглизча argument, немис Argument), драма (инглизча drama, немис Drama), концерт (инглиз. concert, нем. Konzert), контакт - алоқа (инглизча. contact, нем. Kontakt), стиль - услуб (Инг. style, нем.Stil), синтез (инг. synthesis,, нем. Synthese), қайнаш нуқтаси (инг.boiling-point - қайнаш нуқтаси, нем. Kochpunkt), тортишиш маркази (инг. centre of gravity - тортишиш маркази, нем. Schwerpunkt) ва бошқалар. Бунда атамалар илмий аниқлигини йўқотади, ўзининг фойдаланиш доирасини кенгайтиради. Детерминологизация яъни атамани умумий сўз бирикмаларига ўтиш жараёни содир бўлади [3; 508]. Умумий адабий фойдаланишда ушбу сўзлар ва бирикмаларнинг аксарияти турли хил, кўпинча мажозий-метафорик, лексик ёки фразеологик маънога эга, масалан, рус тилида – катализатор - атама (кимёвий реакцияни тезлаштирадиган, сусайтирадиган ёки ўзгартирадиган модда) ва катализатор - трансен, умумий қўлланиладиган (огоҳлантирувчи нарса); контакт - атама (электр симларининг алоқаси) ва контакт - қалам, умумий қўлланиладиган (алоқа, бизнес соҳасидаги одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги). Инглиз тилида қуйидаги мисол келтириш мумкин: take in a reef - термин (рифни олмоқ) ва take in a reef - умумий қўлланиладиган (харажатларни камайтириш, оддий турмуш тарзини бошлаш), high-water mark – термин - юқори сув белгиси (тўлиқ сув сатҳининг белгиси, оқим даражаси) ва high-water mark-юқори сув белгиси, умумий қўлланиладиган (кулминацион нуқта); ва a bill of health - соғлиқни сақлаш - термин (санитар гувоҳнома) ва a bill of health - умумий қўлланиладиган (қандайдир касалликнинг йўқлиги).

Илмий техник атамашуносликни умумбашарий сўз бирикмаларига киритиш жараёни барча оммавий коммуникация воситалари (газеталар, журналлар, радио ва телевидение) томонидан илмий ва техник билимларни кенг тарғиб қилиш билан боғлиқ.

Детерминологиялаштиришга бир қанча сабаблар ёрдам беради, улар орасида аҳолининг умумий таълим даражасининг ошиши, фаннинг у ёки бу

соҳаси билимлари, айни пайтда иқтисодиётнинг маълум бир тармоғининг аҳамияти муҳим рол ўйнайди. Терминнинг маъносини тушуниш ва унинг умумий қўлланиладиган сўзлар тоифасига ўтиши термин тузилиши билан боғлиқ, маъноси жуда аниқ бўлган элементлардан ташкил топган сўзларни одатда ўзлаштириш осон, масалан, рус тилида: бесшовный - чоксиз, клеебетон - ёпиштирувчи бетон, малометражный - кичик ўлчамли, ракетодром - ракета отувчи ва бошқалар. Сўзларни қайта кўриб чиқиш натижасида пайдо бўлган атамалар осон тушунилади ва ассимиляция қилинади. Мисол сифатида ташқи кўриниши ёки функцияси бўйича уй рўзғор буюмларига ўхшаш механизмларнинг кўп қисмлари номлари: вилка, фаррош, слайд ва бошқалар.

Детерминологизация жараёнида умумий адабий лексика тизимига кирган терминларда функционал ва семантик чекловлар бўлмайди. Улар замонавий сўзларга айланади, стилистик имкониятларга, ҳиссиётга эга бўлади. Детерминологизация билан атамалар қатъий концептуаллигини, изчиллигини ва аниқлигини йўқотади, улардаги тушунчани соддалаштириш содир бўлади, олдинги атамалар кундалик тилда тушунишга мослашади. Аммо шу билан бирга, улар ўз терминологиясида терминлар бўлиб қоладилар .

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1.Абдуллаева З.А. Ўзбекистонда спортнинг шаклланиш ва ривожланиш тарихи: тарих фан. номз. дисс. автореф. – Тошкент, 2009. – 32 б.

2.Ахманова О.С. Терминология лингвистическая. Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 509 с.

3.Большой энциклопедический словарь. //Автор гл.ред. Л.М.Прохоров – Москва: Наука, 1998. – 508 с.

4.Гринев-Гриневич С.В. Основы лексикографического описания терминосистем. – Москва: МГПУ,1990. – 43 с.

5.Гринев-Гриневич С.В. Введение в терминоведение. – Москва: Московский лицей, 1993. – 309 с.

6.Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв. – Ташкент: Ёзувчи, 1991. – 185 с.

7.Исмаилов Ғ.М. Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши: филол. фан. ном. дисс. – Тошкент, 2011.

8.Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. – Москва: Наука, 1977. – 166 с.

9.Лейчик В.М. Теоретические и прикладные проблемы унификации терминов на современном этапе. Научно-техническая терминология. – Москва: Комкнига, 2002. – 284 с.

10. Лотте Д.С. Образование и правописание трехэлементных научно технических терминов. – Москва: Наука, 1969. – 119 с.

11. Марчук Ю.Н. Компьютерная лингвистика. – Москва: Восток-Запад, 2007. – 317 с.

12.Нурмонов А. Тилшуносликнинг назарий ва амалий муаммолари бўйича танланган мақолалар. Танланган асарлар. 3-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – 301 с.

13.Омарова С.И. Проблемы терминологии в дагестанских языках (лингвистическая терминология): дисс. док.филол. наук. – Дагистан: Дагестанский гос.пед.уни., 1998. – 335 с.

14.Панжиева М.А. Особенности функционирования лингвистических терминов в профессиональной речи. – Ставрополь, 2005. – 36 с.

15.Райзберг Б.А. Современный социоэкономический словарь. – Москва: ИнфраМ, 2012. – 640 с.

16.Суперанская А.В., М.Либроком. Общая терминология. – Москва: УРСС, 2003. – 248 с.

17.Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. – Москва: АСТ, 2003. – 260 с.

18.Татаринов В.Л. История отечественного терминоведения. Теория термина. История и современные состояния. – Москва: Московский лицей,1996. –311 с.

19.Трафименкова Т.А. Терминология болезней как объект ономасиологического семантика- парадигматического лексикографического исследования. – Брянск, 2008. – 401 с.

20.Ходжаева Д.И. Тилшунослик терминларининг лексикографик таҳлили (инглиз, рус ва ўзбек тиллари изоҳли луғатлари материаллари мисолида) автореф.филол. фан.бўйича фалс. док. дисс. – Тошкент, 2018. – 26 б.

21.Ҳожиев А. Термин танлаш мезонлари. – Тошкент: Фан, 1996. – 509 б.

22. Хижняк С.П. Формирование и развитие терминологичности в языковой системе: Автореф. канд. филол. наук. – Саратов, 1998. – 26 с.

23.Черняевский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. – Москва: ШИКО, 2007. – 448 с.